

*Олександр Бонь
(Канів)*

ОЛЕКСІЙ ПЕТРОВИЧ НОВИЦЬКИЙ ЯК ІСТОРИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ДОСЛІДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Ім'я Олексія Петровича Новицького тривалий час було незаслужено забутим. Його велика та багатогранна спадщина десятиріччями не знаходила своєї належної оцінки як в українській історіографії, так і в фундаментальних мистецтвознавчих працях. Більш того, деякі запопадливі «провідники соціалістичного інтернаціоналізму» без тіні сумніву ганьбили вченого, звинувачували його в різноманітних методологічних та ідеологічних прорахунках.

Невиправдану кампанію відвертого цькування О.П.Новицького розпочато в 30-х роках сумнозвісним Є.Холостенком¹. Продовжив в 50-60-х рр. старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії кандидат мистецтвознавства Я.Затенацький, який стверджував, що О.П.Новицький «в купі з буржуазним націоналістом М.Грушевським та буржуазними мистецтвознавцями, що виступали за кордоном, – П.Зайцевим і М.Голубцом намагався розпалити національну ненависть між народами» та «відірвати культуру і мистецтво українського народу від культури і мистецтва великого районного народу та інших братніх народів»².

Лише у 80-х – на початку 90-х років дослідники обережно звернулись до непересічної постаті вченого, прагнули розкрити певні сторони його обдарованої натури, показати результати його плідної наукової і громадської діяльності. Одним з перших, хто глибоко і всебічно дослідив віхи життя і діяльності О.П.Новицького, став доктор історичних наук О.О.Нестуля, який в ряді своїх оригінальних праць висвітлив подвижницьку пам'яткоохоронну діяльність Олексія Петровича³. Важлива проблема «О.П.Новицький як шевченкознавець» стала предметом опрацювання кандидата філологічних наук З.П.Тарахан-Берези⁴. Принципово нові біографічні матеріали ввела в науковий обіг кандидат історичних наук А.Д.Федорова, яка займалася розробкою особистого архіву вченого⁵. Отже, наукова спадщина Олексія Петровича Новицького поступово повертається до сучасників, стає надбанням української національної культури.

Народився Олексій Петрович 7 квітня 1862 р.⁶ в місті Симбірську. З дитинства пишався своїм родоводом, започаткованим очекомонним полковником Іллею Федоровичем Новицьким. Останній був не лише наближеною до гетьманів Івана Самойловича та Івана Мазепи особою, а й уславив себе численними ратними подвигами. Зокрема І.Мазепа нерідко доручав І.Ф.Новицькому командування охотними кінними і пішими полками, а в 1696 році призначив його головним начальником всіх прикордонних міст і сіл на південному кордоні України.

Родина самого Олексія Петровича мало чим відрізнялась від скромних інтелігентних імен другої половини ХІХ століття. Батько сумлінно служив в державних установах, а мати вела домашнє господарство, забезпечуючи спокій і порядок в сім'ї. Матір свою Олексій Новицький пам'ятав дуже погано. Ле́дь виповнилось йому п'ять років – вона пішла з життя, залишивши сиротами двох своїх дітей. Другою матір'ю для малих Новицьких стала матирина сестра, яка взяла на себе всю домашню роботу.

Вже з раннього дитинства Олексій виявив неабиякі здібності, захоплювався музикою і в шестирічному віці виконував на публічних концертах найскладніші ноктюрни Шопена. В полі зору хлопчика тривалий час перебувало і народне декоративно-прикладне мистецтво. Вдивляючись в оригінальні зразки він міг годинами просиджувати над вишивкою.

Прагнучи дати дітям пристойну освіту, родина Новицьких переїжджає до Москви, де Олексій вступив до престижного Свято-Миколаївського ліцею. Там він безмежно захопився фізикою, яка приваблювала його своїми численними загадками, пізнаними і не пізнаними законами природи. Подібне зацікавлення привело О.Новицького в 1882 р. на кафедри фізико-математичного факультету Московського університету ⁷. Отож майбутнє готувало йому, на перший погляд, безхмарне, безтурботне, насичене студентське життя в одному із провідних навчальних закладів Російської імперії.

Однак доля вирішила інакше. Вже на початку навчання О.Новицький позбувся будь-якої матеріальної підтримки. Повністю збанкрутілий батько не міг не тільки оплачувати навчання свого сина, а й забезпечити йому мінімальне прожиття. Отже, молодому Новицькому довелося розраховувати лише на власні сили. Чекало на Олексія і інше розчарування. Швидко минуло захоплення фізикою і гуманітарій переміг в ньому повністю і безповоротно. В студентські роки Новицького заповонила поезія, внаслідок чого він намагався всіляко ствердити себе як поет. Писав вірші, брав участь у численних на той час літературних вечорах. Особливо дорогим для Новицького став вірш, написаний на музику Шопена, який засвідчив його неабиякий літературний талант.

В Московському університеті О.П.Новицький вперше, раз і назавжди, присягнув Клію, якій зберіг вірність протягом усього свого життя. Частенько залишаючи фізичні лабораторії він подавався на історичний факультет, де слухав яскраві лекції таких непересічних істориків, як В.І.Ключевський, О.М.Веселовський, М.С.Тихонравов, М.І.Стороженко та багатьох інших.

Олексію Новицькому не раз пропонували зробити свій остаточний вибір і перейти на історичний факультет. Та його юнацький максималізм, що нерідко межував з впертістю, не дозволяв зійти з раніше обраного шляху. Пізніше в своїй автобіографії вчений напише: «...товариш, побачивши в мені таку переміну, умовляв мене перейти на історичний факультет, але я його не послухався – я не хотів, щоб хто-небудь подумав, що я переходжу з

математичного факультету, подібно багатьом іншим, які побачили, що вони не можуть опанувати вищої математики. Це вдавене самолюбство змусило мене залишитись на вибраному факультеті до кінця»⁸.

Розриваючись навпіл між фізикою і історією і віддавши своє серце останній, О.П.Новицький постійно і систематично займався самоосвітою, активно і послідовно надолужував згаяне. В особистому фонді вченого знаходимо численні конспекти, виписки з праць Прудона, Гегеля, Воцеля, Ключевського та багатьох інших, причому, як переконаємось, предметом особливого зацікавлення О.Новицького стала українська історія та культура⁹. Ґрунтовно опрацьовуючи літературу, періодичні видання, інші наявні матеріали, він систематизував і узагальнив всю можливу для себе інформацію, пов'язану з археологічними, архітектурними, мистецькими та іншими пам'ятками. Хорошим підґрунтям для цієї роботи служив складений ним же російсько-український словник з мистецтва.

Після закінчення Московського університету для О.П.Новицького з його фізико-математичною освітою і одночасно яскравими гуманітарними нахилами, широким світоглядом закономірно постало питання щодо майбутньої служби. В зв'язку з цим, цілком прийнятною вважав він пропозицію обійняти посаду цензора в Московському цензурному комітеті, що давало б змогу бути в курсі всіх літературно-мистецьких та наукових справ. Втім, майже повністю погоджене питання про призначення Новицького, так і не було вирішене, оскільки він не мав необхідного трирічного стажу роботи.

За таких умов Олексій Новицький вирішив повністю присвятити себе літературно-науковій праці. Остання приваблювала ще в студентські роки, коли він тісно співробітничав з редакцією «Современных известий», що видавались відомим журналістом Гіляровим-Платоновим¹⁰.

Важливим етапом на шляху формування О.П.Новицького як вченого стала його робота над списком Галереї Рум'янцевського музею. Підготовлена на її основі праця в 1889 р. побачила світ і отримала схвальну оцінку широкого кола фахівців. Цілком логічним стало, безперечно, продовження роботи по дослідженню колекції Рум'янцевського музею. Та ніякі високі результати не змогли переконати його директора В.Дашкова взяти на роботу фахівця з фізико-математичною освітою¹¹. Допоміг випадок. Одержимість О.Новицького зацікавила директора Імператорського історичного музею у Москві І.Забеліна, який запропонував самовідданому досліднику скромну і малопомітну посаду помічника бібліотекаря. Причому схильний до самопожертви Олексій Петрович погодився навіть певний час виконувати покладені на нього обов'язки безоплатно.

Попри всі негаразди О.Новицький був задоволений. Врешті-решт він зміг по-справжньому зайнятися історією культури, налагодити необхідні стосунки з провідними спеціалістами в згаданій галузі знань. Певна стабільність зіграла важливу роль і в особистому житті Олексія Новицького.

17 жовтня 1893 р. він побрався з донькою дійсного статського радника, відомого юриста І.Остроглазова – Юлією, яка хоча й не мала за собою вражаючого посагу, але вражала своєю винятковою інтелігентністю, спокоєм, вмінням спілкуватися з людьми¹².

З радістю зустріло подружжя Новицьких народження 18 серпня 1896 року дочки Марії. Пройдуть десятиріччя і Марія Олексіївна свято зберігатиме пам'ять про батька, боротиметься за його чесне ім'я, широко пропагуватиме батькові ідеї серед науковців і широкого загалу... А поки що Олексію Новицькому довелося думати про долю своєї сім'ї, щоб мати хоча б невелику зайву копійку. Він влаштувався бібліотекарем в Англійському клубі, в якому виконував далекі від власних уподобань обов'язки. Намагався прилаштуватися також податковим інспектором до Московської казенної палати. Проте і тут його очікувала невдача.

Заради справедливості, необхідно відзначити, що пошук можливостей поліпшення власного матеріального становища не закривав від Новицького магістрального шляху у велику науку, яка завжди залишалася його мрією і життєвою необхідністю. Деякі плани початкуючого науковця не можуть не дивувати. Наприклад, в 1892 р. він зорганізовує видання спеціалізованого мистецтвознавчого журналу «Русский художественный архив». Щоб об'єднати навколо себе однодумців і наблизити журнал до читача, він настійно шукав благодійників, здатних підтримати велику і корисну ідею. Знайшов він їх, зокрема, в особі великого поціновувача мистецтва, російського мецената П.Третьякова, який без вагань пожертвував виданню 2 тисячі карбованців¹³. Своїми коштами допомагала видавцям журналу княгиня Є.Демидова Сан-Донато, яка відшукала на ці цілі із власних заощаджень 5 тисяч карбованців¹⁴. На жаль, зібраних грошей було практично недостатньо. За цих умов О.Новицький вдався до надзвичайних кроків. Через дружину письменника Ф.Достоевського – Ганну Григорівну він намагався зв'язатись з імператорською канцелярією і таким чином, отримати необхідні кошти, однак і ці спроби, незважаючи на всі зусилля, виявились марними¹⁵. Тому в 1894 р. видання журналу припинилось. Причому Новицькому ще довго доводилось сплачувати борги, отримані під цікаве науково-популярне видання.

Від повного краху Олексія Петровича врятувала пропозиція стати бібліотекарем Московського училища живопису, скульптури і архітектури, в якому за існуючим положенням, крім середньої платні надавалась опалювана квартира та інші незначні привілеї. Прихід до училища на посаду бібліотекаря мав для О.П.Новицького ще одну важливу перевагу. Його директор М.В.Глоба запропонував самотньому досліднику спільно видавати журнал з мистецтва. На більше О.П.Новицький не сподівався. Навіть незважаючи на те, що згадана пропозиція залишилась на папері, він довгий час був переконаний в можливості її реалізації¹⁶. Розчарувавшись, з радістю отримав пропозицію видавництва «Книжное дело» підготувати

узагальнюючу працю з історії російського мистецтва до початку ХХ століття.

Видана в 1903 році в остаточному варіанті праця «Історія російського мистецтва з найдавніших часів» застала говорити про Новицького як одного з провідних істориків мистецтва тогочасної Росії. В своїх рецензіях газети «Русская мысль», «Курьер», «Русские ведомости», «Исторический вестник» цілком слушно відзначали, що видана праця є першим «найбільш повним, узагальнюючим нарисом з історії російського мистецтва».

Перед О.П.Новицьким відкривались широкі перспективи. Так йому запропонували посаду приват-доцента на кафедрі російського мистецтва Московського університету. Були і інші привабливі пропозиції, але необхідність підтримання домашнього вогнища не дозволило Олексію Новицькому докорінно змінювати своє життя. Думаючи про хліб насущний, вчений не забував про необхідність популяризації знань серед широкого загалу. Так, в 1907-1909 роках він виступив одним з натхненників створення загально доступних курсів з історії мистецтва, їх оригінальність полягала в тому, що в процесі спілкування з аудиторією вдавалося широко демонструвати ідею синтезу мистецтв, що полягала в єдності музики, живопису, літератури¹⁷. Усвідомлюючи значення подібних заходів, Олексій Новицький зорганізував популярні мистецькі курси при Політехнічному музеї. Останні на своїх засіданнях нерідко збирали представників самих широких верств населення¹⁸.

Було б невірним вважати, що самовідданість О.П.Новицького залишалась непоміченою як для колег, так і для широкої громади. В 1906 році його було обрано дійсним членом Московського археологічного товариства, а в 1909 р. – членом Ради Російського історичного музею. Заслуга Новицького як талановитого дослідника, популяризатора наукових знань була високо оцінена учасниками XII-XIV археологічних з'їздів. Причому на цьому XIV Археологічному з'їзді, що відбувся в 1908 р. у Чернігові, він практично керував секцією історії мистецтва, виступав з глибокою за своїм змістом доповіддю «Риси самобутності в українській архітектурі»¹⁹.

Виступ на XIV Археологічному з'їзді, неформальне спілкування з українською інтелігенцією відіграло визначальну роль в житті та діяльності О.П.Новицького. Саме відтоді він активно і зацікавлено почав вивчати українську мову, прагнув налагодити дієві контакти з українськими науковими і культурними колами. Одночасно з цим, він доклав чимало зусиль для об'єднання української громади в Москві, яка згуртувалась навколо «Товариства слов'янської культури»²⁰.

На рахунку цієї організації чимало важливих справ. Зокрема вона виступила одним з ініціаторів відзначення 50-х роковин з дня смерті Тараса Григоровича Шевченка. Спеціальний комітет за участю видатного співака І.Алчевського, геніального вченого В.Вернадського, сходознавця з світовим іменем А.Кримського, зосередився на пропаганді гуманістичних ідей українського національного генія, організації шевченківських вечорів,

виставок, свят. Характерно, що згадані заходи проходили не лише в Москві, Петербурзі, а й перетинали кордони тогочасної Російської імперії. Широкий громадський резонанс отримали проведені Українською секцією Товариства під безпосереднім керівництвом О.П.Новицького шевченківські виставки, які завершилися в Імператорському історичному музеї. Високо оцінюючи їх, київська газета «Рада» і львівська газета «Діло» звернули увагу своїх читачів на особистість О.П.Новицького, що виступав поборником української ідеї серед московської інтелігенції²¹.

На кінець 1911 року українська секція «Товариства слов'янської культури» була znana далеко за межами Російської імперії. В її роботі крім О.П.Новицького брали участь такі відомі політичні і культурні діячі, як С.Петлюра, академік Ф.Корш, правник Б.Кістяківський та інші. Спілкуючись зі своїми однодумцями в Україні, Росії та за їх межами, актив «Товариства» сприяв поширенню багатовікових надбань українського народу, зміцненню контактів з українцями в різних регіонах імперії, ряді європейських країн. Наприклад, прагнучи зміцненню контактів з українською громадою в Москві, Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка у Львові доручило О.Новицькому вивчення українського рукописного орнаменту, а також узагальнення мистецької спадщини великого Кобзаря. Так з'явилась одна з головних праць Олексія Петровича «Тарас Шевченко як маляр», яка побачила світ в 1914 р. Своєрідним визнанням заслуг вченого стало обрання його дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові, а також Українського наукового товариства у Києві. До свого складу О.Новицького мала за честь зарахувати і Чернігівська вчена архівна комісія.

Незважаючи на те, що з початком Першої світової війни життя української секції при «Товаристві слов'янської культури» у Москві поступово завмирає, О.П.Новицький своїми особистими зусиллями підтримував всі можливі ініціативи, спрямовані на популяризацію багатовікових національних традицій, яскравого і багатобарвного мистецтва різних регіонів України. Так, до 1917 р. він плідно співпрацює з «Украинской жизнью», друкував на її шпальтах оригінальні розвідки з історії українського мистецтва. Щиро прагнув організувати Першу виставку українських художників у Москві та труднощі військового часу, розлад транспорту не дозволили реалізувати накреслені плани²².

Уподобання О.П.Новицького були добре відомі у Києві. Не випадково, що саме до нього 2 жовтня 1917р. звернувся від імені уряду Центральної Ради І.Стешенко з проханням надати допомогу в поверненні в Україну історичних реліквій українського народу, вилучених у нього свого часу Катериною П. Останній вказував на необхідність складення докладного списку всіх українських культурних цінностей, що перебували в культових спорудах, музеях, архівах Росії²³.

Взявшись охоче за цю роботу, О.П.Новицький практично самотужки здійснював її до літа 1918 р., коли в силу різних причин був змушений

виїхати до Криму.

Як пригадував сам Олексій Петрович, кримський період став чи не найважчим в його біографії. Криваві баталії громадянської війни, пов'язані з цим розруха, відсутність сполучень, на роки затримали родину Новицьких на півострові. Щоб не залишитись осторонь роботи, мати можливість заробити на існування, вчений береться за будь-яку доручену справу. Так, з розпорощених війною, реквізованих більшовицькою владою приватних бібліотек він намагався сформувати Феодосійську фундаментальну бібліотеку, яку очолив навесні 1919 р.²⁴ Та незабаром за розпорядженням Комісії по ліквідації військової здобичі при командуванні денікінських військ він був змушений повернути впорядковану літературу колишнім власникам.

Невдачею завершилась також спроба створення музею старовини і мистецтва в Таврійському університеті у Сімферополі, куди О.П.Новицького восени 1919 р. було запрошено на скромну посаду старшого асистента кафедри історії та теорії мистецтва²⁵. Ентузіастам не вдалося навіть відшукати пристосованого приміщення, не кажучи про розгортання хоча б мінімальної експозиції.

Не маючи іншого виходу, О.П.Новицький 17 січня 1920 р. прийняв пропозицію Коктебельського відділу народної освіти взяти на себе керівництво бібліотечним підвідділом, а також здійснити у Коктебелі облікування раритетної літератури, найбільш цінних художніх і мистецьких творів²⁶.

Весною 1922 р., після ліквідації Коктебельського відділу народної освіти, О.П.Новицький був обраний професором кафедри російської історії Феодосійського інституту народної освіти та призначений завідуючим Феодосійським археологічним музеєм. Останнє принесло швидше моральну насолоду, ніж матеріальне забезпечення. Становище родини було катастрофічним²⁷.

Заради справедливості необхідно зазначити, що до долі О.П.Новицького залишалися небайдужими його численні друзі, колеги, всі, хто знав його щиру, неспокійну вдачу. Так, 21 березня 1927 р. з проханням створити умови для від'їзду вченого до Москви звернувся до Кримревкому народний комісар освіти РРФСР А.В.Луначарський²⁸.

10 травня 1922 р. це прохання продублював по своїм каналам письменник В.Вересаєв²⁹. Відомому вже на той час історичу, мистецтвознавцю, музейнику, пропонувалась пристойна посада в системі Наркомосу Росії. Однак давня мрія Новицького працювати в Україні взяла таки гору.

Про долю Олексія Петровича Новицького у Києві довідались не відразу. В роки громадянської війни серед української інтелігенції поширилися чутки, що вчений загинув у вирі баталій. Одне з видань, переслідуючи благородну мету, опублікувало навіть короткий, вражаючий некролог про людину, яка повністю присвятила себе українській культурі. Лише з відновленням поштового зв'язку О.П.Новицький зумів повідомити друзів, що «чутки про

його смерть значно перебільшені», і висловити свої побажання щодо роботи у Києві.

Прохання Новицького з неприхованою радістю підтримали академіки М.Ф.Біляшівський, Ф.І.Шміт. Останній, давши глибокий аналіз праць Олексія Петровича на засіданні історико-філологічного відділу

11 травня 1922 р., запропонував обрати його дійсним членом ВУАН по кафедрі мистецтвознавства³⁰. Згадане рішення остаточно було схвалене 1 червня 1922 р. і затверджене на Спільному зібранні ВУАН 26 червня 1922р.³¹

31 серпня 1922 р. дійсний член ВУАН О.П.Новицький виїхав до Києва. Тут його чекали зустрічі із старими друзями, нова, велика та багатогранна наукова і практична діяльність.

Цілком очевидно, що найбільш близькою О.П.Новицькому була в першу чергу пам'яткоохоронна та музейна робота, на теренах яких він вже мав чимало важливих здобутків. Тому не випадково керівництво Академії вважало за доцільне використати його саме в цій галузі наукової і культурно-освітньої діяльності. Вже 27 вересня 1922 р. Археологічний комітет, що спирався на самовіддану працю академіків М.Біляшівського, М.Василенка та Ф.Шміта, висловив бажання кооптувати до свого складу і О.Новицького³². Тоді ж Київська губполітосвіта доручила вченому очолити Комітет по охороні пам'яток старовини і мистецтва при екскурсійно-виставочно-музейній секції. До науково-дослідної та навчальної роботи прагнув залучити Олексія Петровича і Археологічний інститут, який запропонував йому посаду професора. Своєрідним визнанням наукових заслуг Новицького стало також обрання його головою секції українського мистецтва кафедри мистецтвознавства³³. Таким чином, після тривалого періоду поневірянь і розчарувань О.П.Новицький опинився у самому епіцентрі подій.

Предметом особливого зацікавлення вченого стала його діяльність в Археологічному комітеті при ВУАН, який незважаючи на всі нагороди, відсутність належного фінансування залишався однією з провідних пам'яткоохоронних установ республіки. Причому він докладав чимало особистих зусиль для зростання авторитету ВУАКу. Так, ставши 24 липня 1924 р. головою Комітету, О.П.Новицький виклав чимало важливих і цікавих думок, спрямованих на його реформування³⁴. Наприклад, вчений пропонував залучити до роботи ВУАКу якнайменше коло фахівців-археологів, істориків, архітекторів, мистецтвознавців, виступав за розподіл функцій Комітету як загальнодержавного органа, наділення його адміністративними функціями, правом законодавчої ініціативи тощо. Олексій Новицький переконував своїх колег і функціонерів НКО УСРР в необхідності надання належної уваги справі популяризації пам'яток серед широких верств населення³⁵. Зазначені ідеї знайшли свою підтримку академіка Д.І.Багалія, який, в свою чергу, рекомендував їх для затвердження Укрнаукою. Незважаючи на свою недосконалість, проект О.Новицького по реформуванню ВУАКу сприяв

зростанню авторитету цієї пам'яткоохоронної організації, об'єднанню навколо неї справжніх ентузіастів української культури ³⁶.

Нова спроба конкретизувати функції ВУАКу була зроблена влітку 1926 р., коли 31 липня на засіданні президії Укрнауки затверджувалась Інструкція про розподіл обов'язків між Комітетом та відповідними структурами НКО. У відповідності з нею, на ВУАН покладались науково-методичні і консультативні функції. Інші ж – адміністративні – відводились Інспекторам охорони пам'яток культури. Незважаючи, що далеко не всі положення Інструкції влаштовували вчених, вони безперечно усунули численні непорозуміння, дублювання, які мали місце у пам'яткоохоронній роботі ³⁷.

Характерно, що з Всеукраїнським археологічним комітетом і особисто з Олексієм Петровичем Новицьким пов'язана розробка пам'яткоохоронного законодавства – широко відомого Декрету «Про охорону пам'ятників культури і природи», а також «Положення про пам'ятки культури і природи», затвердженого спільною постановою ВУЦВКу і РНК УСРР 16 червня 1926 р. Окремі позиції згаданих документів обговорювались на засіданні Комітету, в колах провідних вчених.

Завдяки зусиллям О.П.Новицького та його однодумців, українському суспільству вдалося зберегти ряд унікальних пам'яток, які по праву входять до реєстрів найвизначніших історико-культурних цінностей світової цивілізації. Зокрема, заслуговує увагу діяльність вченого по дослідженню Софійського собору у Києві.

Так, на роботу в даному напрямку була зорієнтована спеціальна академічна Софійська комісія, що працювала у складі академіка О.П.Новицького (голова), академіка М.Ф.Біляшівського (заступник голови), Козловської (секретаря). До складу вище означеної комісії залучалися інші провідні фахівці самих різноманітних галузей знань. Цілком очевидно, що діяльність комісії, що плідно працювала протягом 20 років, ще потребує свого спеціального дослідження. Однак вже сьогодні можна з повним правом твердити, що в умовах матеріальної скрути, відсутності фінансування, результати роботи були дійсно вагомими. Дослідники унікальної пам'ятки неодноразово зверталися до владних структур з пропозиціями щодо проведення ремонтно-реставраційних робіт як окремих споруд, так і Софійського комплексу в цілому. Наприклад, 17 червня 1929 року завдання реставрації пам'ятки були поставлені в доповіді О.П.Новицького на засіданні ради ВУАН. Уважно розглянувши висунуті пропозиції, остання доручала спеціальній комісії у складі О.П.Новицького, інспектора по охороні пам'яток старовини та мистецтва Ф.Л.Ернста, уповноваженого Укрнауки в м. Києві Л.М.Левицького скласти перспективний план реставрації Софійського собору, визначити першочергові заходи по охороні історико-культурної пам'ятки ³⁸. Можливо саме ці та інші заходи дозволили відвернути від Софійського собору ту трагічну долю, яка спіткала в 30-х рр. Михайлівський Золотоверхий собор.

Помітним був внесок О.П.Новицького і в дослідження та збереження інших безцінних пам'яток. Він, зокрема, залучався до роботи комісії по вивченню стану Андріївської гори, яка реально загрожувала знищенню Андріївської церкви. На основі численних архівних матеріалів вченому вдалося висловити обґрунтовані рекомендації по проведенню дренажних робіт тощо³⁹.

Серед пам'яток, які постійно перебували в полі зору О.П.Новицького, стали церква Спаса на Берестові, Спасо-Преображенський собор, Успенська церква Троїцького собору у Чернігові. Вчений разом з академіком М.С.Грушевським виступив одним з ініціаторів оголошення заповідником комплексу будівель Братського монастиря⁴⁰.

Академік О.П.Новицький висловлював щире і неприховане стурбованість можливістю загибелі цілого ряду пам'яток внаслідок затоплення території у зв'язку з будівництвом Дніпрогесу. За його наполяганням 10 лютого 1927 року Всеукраїнський археологічний комітет утворив спеціальну комісію по дослідженню території Дніпрогесу. Піднімав він аналогічні питання і на загальних зборах ВУАНу⁴¹.

Велику та багатогранну пам'яткоохоронну роботу О.П.Новицький органічно поєднував з музейною діяльністю. Йому, зокрема, належить ініціатива створення музею історії Києва, експозицію якого він планував розгорнути на основі розкопок, що проводились в центральній частині Києва в 1926-1927 рр. Київська музейна нарада, яка відбулася в листопаді 1927 р., повністю підтримала пропозиції одного з фундаторів українського музейництва⁴².

Ще до цього, О.П.Новицькому на матеріалах, переданих в березні 1926 р. мистецьким об'єднанням «Березиль», вдалося створити оригінальний за своїм змістом театральний музей. 14 жовтня 1926 р. він став його директором.

На ентузіазмі академіка О.П.Новицького тривалий час тримався музей діячів України, який регулярно проводив виставки, видавав каталоги, наукові збірники, постійно поповнювався оригінальними експонатами. Лише в 1926 році до музею надійшло 4480 експонатів.

Наведені факти аж ніяк не вичерпують усієї великої та багатогранної діяльності О.П.Новицького. Однак і вони яскраво свідчать про той вагомий внесок, який він зробив до скарбниці української культури.

Разом з тим, в кінці 20-х – на початку 30-х рр. О.П.Новицькому стає все далі важче працювати. Політичні процеси проти інтелігенції, постійні цькування старих і досвідчених фахівців, невиправдані реформування структурних підрозділів ВУАНу поступово призводять до занепаду його наукової та культурницької діяльності, різкого погіршення стану здоров'я. 24 вересня 1934 року вченого не стало. Щиру і зворушливу телеграму надіслав родині академік А.Ю.Кримський, який писав: «Я особисто відчуваю його смерть боляче, бо я любив небіжчика Любив його чесну душу, дитяче-чисту душу, любив його благородну натуру. Тепер його благородне серце перестало

битися! Гірко!».

Примітки

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І.Вернадського). – Ф. 279. – № 211. – Арк. 1.

² Там само.

³ Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. (Збірник методичних матеріалів в 6-ти частинах). – Київ, 1989; Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні. (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – Київ-Полтава, 1994; Нестуля О.О. Доля церковної старовини в Україні. – 1917-1941 рр. В 2-х ч. – К., 1995.

⁴ Тарахан-Берега З.П. Олекса Новицький – дослідник і популяризатор творчості Тараса Шевченка // Образотворче мистецтво. – 1989. – № 5. – С. 21-23.

⁵ В деяких працях дата народження О.П.Новицького наводиться невірно. Так О.О.Нестуля в своїй монографії «Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії)» називає дату народження вченого – 8 квітня. З.П.Тарахан-Берега притримується такої ж дати. – Тарахан-Берега З.П. Олекса Новицький – дослідник і популяризатор творчості Тараса Шевченка.

⁶ ІР НБУ ім. В.І.Вернадського. – Ф. 279. – № 4. – Арк. 4.

⁷ Там само. – № 2790. – Арк. 2.

⁸ Там само. – № 322.

⁹ Там само. – № 2799. – Арк. 2.

¹⁰ Там само. – Арк. 3.

¹¹ Там само. – № 21. – Арк. 1.

¹² Там само. – № 1. – Арк. 4.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – № 914. – Арк. 1-4.

¹⁵ Там само. – № 1. – Арк. 4.

¹⁶ Там само. – № 2803. – Арк. 7.

¹⁷ Там само. – № 1. – Арк. 1.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Рада. – 1912. – 5 червня; Коломийченко Р. Шевченківські дні в Москві // Діло. – 1911. – 14 березня.

²¹ ІР НБУ ім. В.І.Вернадського. – Ф. 279. – № 1. – Арк. 7.

²² Там само.

²³ Там само. – № 2801. – Арк. 1.

²⁴ Там само. – № 1. – Арк. 7.

²⁵ Там само. – № 2. – Арк. 3.

²⁶ Там само. – № 2809. – Арк. 6.

²⁷ Там само. – № 1235. – Арк. 1.

²⁸ Там само. – № 1232. – Арк. 1.

²⁹ Там само. – № 4. – Арк. 1.

³⁰ Там само. – Арк. 3.

³¹ Там само. – Арк. 5.

³² Там само. – № 1. – Додаток.

³³ Там само. – № 904. – Арк. 15.

³⁴ Там само. – Спр. 6. – Арк. 2.

³⁵ Охорона, використання... – Ч. 1. – С. 101.

---

³⁶ ІР НБУ ім. В.І.Вернадського. – Ф. 279. – № 312. – Арк. 1.

³⁷ Там само. – № 1252. – Арк. 374.

³⁸ Нестуля О.О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. – Ч. 1. – 1977 – середина 20-х років.. – К., 1995. – С. 104.

³⁹ ІР НБУ ім. В.І.Вернадського. – Ф. 279. – № 939. – Арк. 1.

⁴⁰ Там само. – № 1252. – Арк. 237.

⁴¹ Там само. – № 831. – Арк. 1.

⁴² Там само. – № 1252. – Арк. 347.